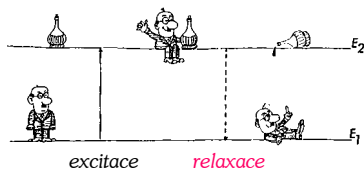

Relaxace jaderného spinu

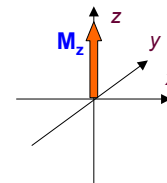
Relaxační doby
Metody měření relaxačních dob
Relaxační mechanismy
Dipól-dipólová relaxace
Nukleární Overhauserův efekt
Chemická výměna

Relaxační jevy

- **Relaxace** je proces navrácení spinového systému do rovnováhy (nebo do stacionárního stavu). Fenomenologicky jsou zavedeny dva základní druhy relaxace, které se popisují jako exponenciální v čase. *To je ve skutečnosti zjednodušení, které platí jen za speciálních podmínek!!!!*

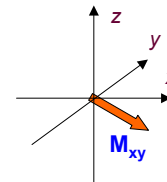
Podélná (= longitudinální, spin-mřížková) relaxace (T_1):

- Týká se komponenty M_z spinové magnetizace, která je rovnoběžná s magnetickým polem v ose z .
- Spinový systém ztrácí energii
– energie se přenáší na okolí (mřížku) ve formě tepla.
- Dipolární interakce s ostatními spiny, interakce s paramagnetickými částicemi, apod...

Příčná (= transversální, spin-spinová) relaxace (T_2):

- Týká se komponent magnetizace M_{xy} , které leží v rovině $\langle xy \rangle$.
- Spin-spinové interakce rozfázují M_{xy}
- přispívá též nehomogenita magnetického pole.
- nemůže být větší než T_1 .

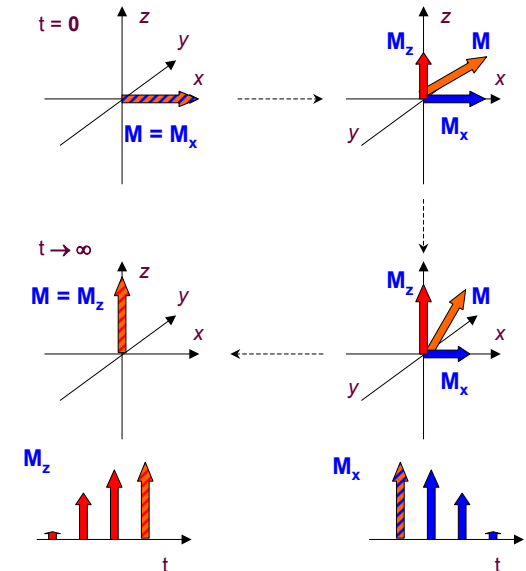
Pár definic

- **Spinový systém** – skupina spinů spojených nepřímou spin-spinovou (J) interakcí.
- Abychom mohli pochopit relaxace, je nutné zavést **soubor spinů (spinových systémů)**.
- To je v praxi celý **vzorek** pro NMR měření, čili **cca 10^{23} spinových systémů**. Takový soubor se popisuje pomocí statistické fyziky.
- **Magnetizace vzorku**, kterou měříme = **střední hodnota magnetického jaderného dipólu v celém souboru** (krát počet částic).
- Hodnoty fyzikálních veličin v takovém souboru mohou **fluktuovat**.
- Proto precese kolem statického magnetického pole neprobíhá pro každý ekvivalentní spin přesně stejnou úhlovou rychlostí, a tedy **nemáme nekonečně úzké čáry** ve spektru.

Detailnější pohled na příčnou (a podélnou) relaxaci

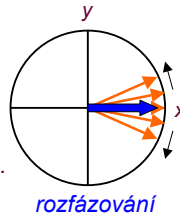
Hypotetický vzorek s jedním spinem:
Relaxace v důsledku **otáčení magnetizace** ze směru **x** do **z**
Tato část je společná pro podélnou i příčnou magnetizaci.
Dochází při ní k **přenosu energie** na „mřížku“.

Průběh relaxace v čase:

Detailnější pohled na příčnou relaxaci

- Skutečný vzorek – soubor spinů:
Navíc – **rozfázování = ztráta koherence**.
- Důvod:
Fluktuace silových polí působících na jednotlivé spiny.
Statické **nehomogenity** magnetického pole.

rozfázování

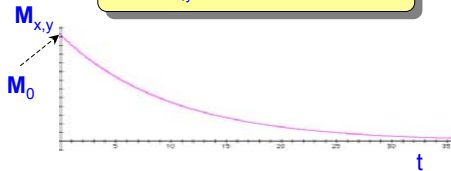
Proto

$$T_2 \leq T_1$$

Fenomenologické zavedení relaxací předpokládá exponenciální relaxaci, což umožňuje zavedení relaxačních časů T_1 , T_2 jako parametrů, které relaxaci popisují.

Pokles x,y -magnetizace $M_{x,y}$ při volné precesi:

$$M_{x,y} = M_0 \exp(-t/T_2)$$

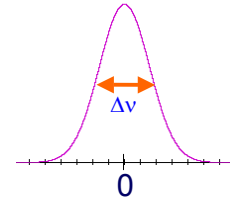

NMR spektrum vzniká jako Fourierova transformace FIDu, a tedy rychlost poklesu FIDu ovlivňuje tvar spektra.

Detailnější pohled na příčnou relaxaci (pokrač.)

Po Fourierově transformaci $\mathcal{F}(M_x(t))$ dostaneme Lorentzovu křivku na nulové frekvenci a se šířkou $\Delta\nu$ v polovině výšky:

$$\Delta\nu = 1/\pi T_2$$

Velikost chemického posunu určuje pozici čáry.
Relaxace určuje její tvar!!!!

Příspěvek nehomogenity magnetického pole $1/T_{2n}$ se nazývá **nehomogenní rozšíření** a většinou není zajímavý a snažíme se ho odstranit – ladění magnetu, vhodný tvar vzorku, kvalitní kyvety apod.

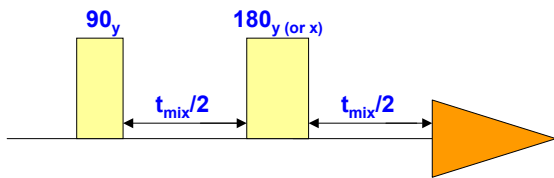
Změna značení: $1/T_2^* = 1/T_2 + 1/T_{2n}$

Rychlost poklesu FIDu je nyní dána $1/T_2^*$.
Potenciálně **zajímavá** informace je skryta jen ve složce $1/T_2$ (homogenní rozšíření).

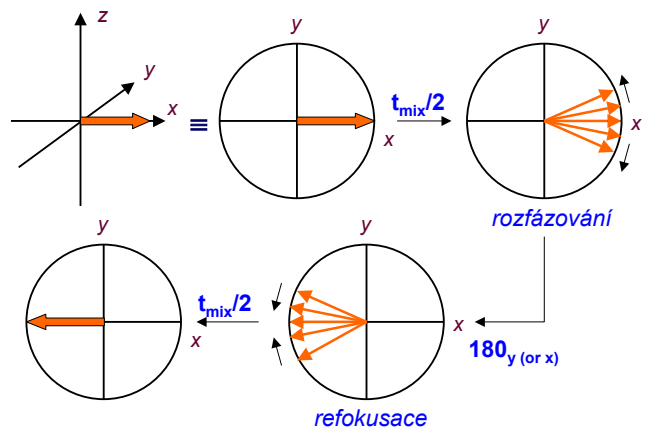
Vždy, když budete chtít ze spektra odečíst pološířky čar, si vzpomeňte, že obsahují nehomogenní rozšíření, které je těžké oddělit – **pološířka je levná, ale mnohdy nepřesná informace!!!!**

Spinové echo

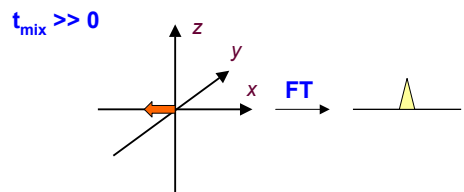
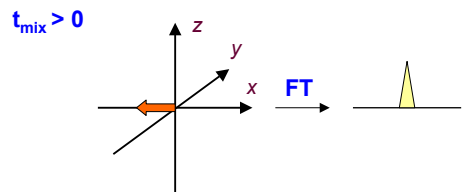
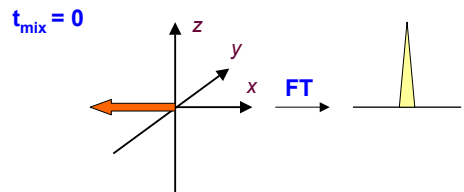
• Pulzní sekvence:

• Vektorová analýza po 90_y pulzu:

Spinové echo (pokračování)

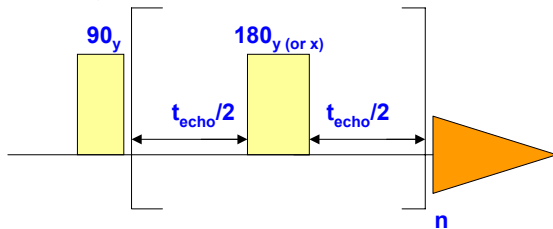
• V závislosti na mix získáme signál s měnící se intenzitou, který závisí na relaxačním času T_2 .

Metody měření relaxačních dob

Závislost signálu na t_{mix} je exponenciála klesající k nule.

$$I(t_{\text{mix}}) = I_0 * e^{-t_{\text{mix}} / T_2}$$

Nejlepší metoda pro měření T_2 je **sekvence CPMG** (Carr, Purcell, Meiboom, Gill) – mnohonásobné spinové echo s konstantním echočasem a proměnným počtem cyklů n .

Komplikace

Spinové echo je ovlivněno J-interakcí
Velké množství pulzů – nutnost velmi přesné kalibrace pulzů, jinak vznikají artefakty.

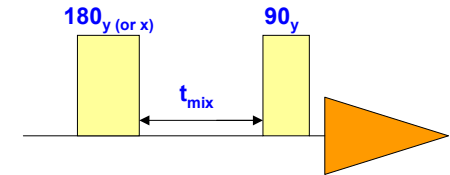
Shrnutí

Přesné měření T_2 patří ve skutečnosti mezi **obtížné** experimenty.

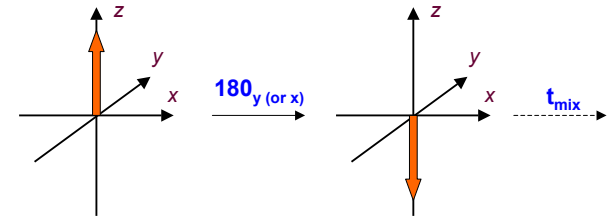
Spinové echo se velmi často používá jako **segment pulzních sekvencí** s jiným určením.

Inversion recovery

- Podélná relaxační doba T_1 – návrat po inverzi (inversion recovery).

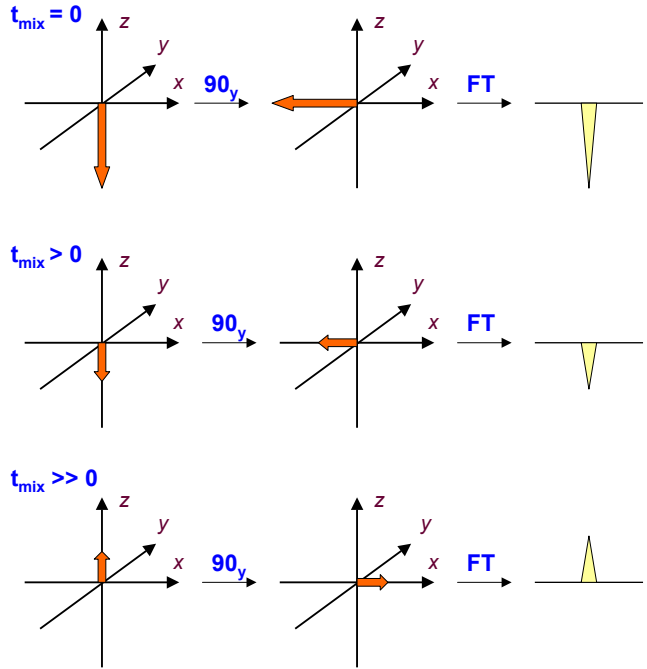

- Analýza pomocí vektorového modelu:

- Během směšovací periody t_{mix} necháme z -složku magnetizace relaxovat. Postupně v následných experimentech měníme délku t_{mix} .

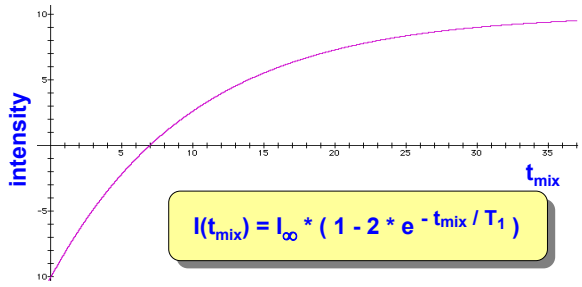
Inversion recovery (pokračování)

• V závislosti na mix získáme signál s měnící se intenzitou, který závisí na relaxačním času T_1 .

Inversion recovery (pokračování)

• Když vyneseme závislost intenzity signálu na směšovací čas t_{mix} , dostaneme exponenciální závislost.

• Velmi robustní metoda – získaná hodnota T_1 závisí velmi málo na přesné kalibraci pulzů (jen její statistická přesnost). Případně je vhodné nahradit faktor 2 ve vzorci proměnným parametrem.

Měřit raději T_1 než T_2 !!!!

Relaxační mechanismy

K čemu je vůbec detailní znalost relaxací dobrá?

- a) Optimalizace NMR experimentů: optimální nastavení relaxační periody, která determinuje celkovou délku experimentu s více skeny.
- b) Nové informace o vzorku (geometrie molekuly, pohyblivost molekuly a funkčních skupin atd.).

Motivační otázky:

- Proč je někdy relaxační doba krátká, jindy dlouhá?
- Jak souvisí relaxační doby s velikostí molekuly, vzdáleností jednotlivých spinů, s druhem rozpouštědla?

- Každá interakce (působení) je charakterizována svým energetickým příspěvkem k celkové energii systému (celkové energii se ve fyzice říká **hamiltonián**).
- Základní interakcí, která je zodpovědná za jev NMR je **Zeemanova interakce**.

$$H = -\mu B_0$$

- Hamiltonián této interakce je v čase konstantní, $\neq 0$, a tedy je odlišný pro různá jádra (mají různé μ), a protože $\omega = -\gamma B_0$, mají i různé rezonanční frekvence.
- Další podobné interakce jsou **magnetické stínění** (způsobuje chemický posun) a **nepřímá spin-spinová** (J-coupling). Ve spektru je viditelný posun nebo štěpení, tedy interakce mění rezonanční frekvenci.

Relaxační mechanismy (pokračování)

- Pro relaxaci mají význam ty interakce, které rychle fluktuují v čase a naopak mají **střední hodnotu = 0**. Proto **nepřispívají k chemickému posunu**.
- Některé z těchto interakcí mohou být i velmi silné.
- Jejich význam pro relaxaci tak závisí na jednak na jejich **síle (amplitudě)** a jednak na **charakteristických frekvencích jejich fluktuací**.

• Interakce

Přímá dipól-dipólová (DD)

Paramagnetická (možná nejsilnější, jedním z dipólů je **elektronový spin**)

Anizotropie chemického stínění (CSA)

Kvadrupolární

Spin-rotační

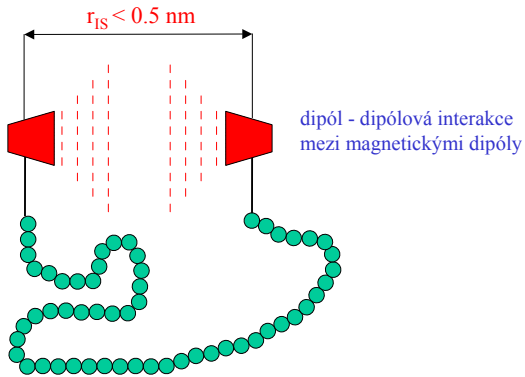
Skalární (J)

Dipól-dipólová relaxace

- Přímá interakce mezi dvěma magnetickými dipóly
- Volně přes prostor (dosah cca 0.5 nm) – není ovlivněna chemickými vazbami, na rozdíl od nepřímé dipól-dipólové (J) interakce

$$K_{dip} = \left(\frac{\mu_0 \gamma_I \gamma_S \hbar}{8\pi^2} \right) r_{IS}^{-3}$$

- Velikost:

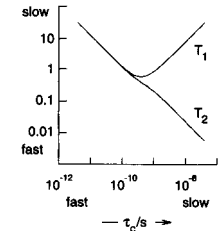

Dipól-dipólová relaxace (pokračování)

- Zdroj fluktuací: pohyb spojnice dvou dipólů vzhledem k B_0 , tedy rotační pohyb molekul a jejich částí.
- Nulová střední hodnota je v kapalných vzorcích způsobena právě rychlým rotačním pohybem.
- U pevných vzorků nebo u velkých molekul je velmi efektivní ve zkracování T_2 (rozšíření čar), v případě nedokonalého středování i vliv na chemický posun.
- Z DD-relaxace můžeme zjistit:
  - I) Střední vzdálenost dvou dipólů.
  - II) Charakteristiky molekulárních rotačních pohybů (např. rotační korelační časy) – potřebujeme odhadnout typ pohybu (izotropní rotace rigidní kulové molekuly (adamantan) atd.).

Závislost T_1 , T_2 na rotačním korelačním čase τ_C .

Obrázek z publikace: P. J. Hore: Nuclear Magnetic Resonance, Oxford University Press, Oxford 1995.

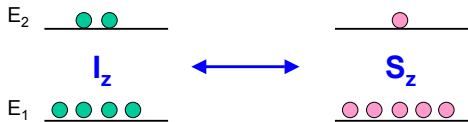

- Projevem dipól-dipólové interakce je nukleární Overhauserův efekt (NOE).

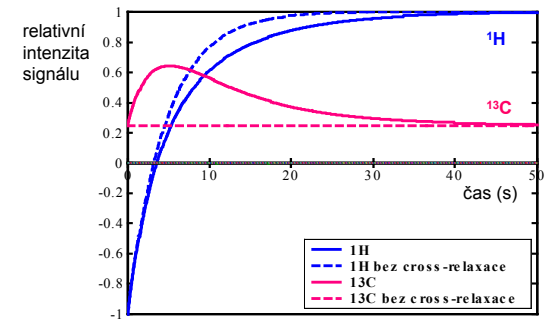
Nukleární Overhauserův Efekt (NOE)

- NOE je typický případ, kde selhává představa mono-exponenciální podélné relaxace – jedná se o tzv. křížovou relaxaci, kdy změna stavu jednoho spinu (způsobená uměle nebo i jeho vlastní podélnou relaxací) ovlivňuje stav spinu druhého a naopak.
- NOE je nedílnou součástí podélné relaxace.
- NOE se nedá vysvětlit bez trochy kvantové mechaniky (str. 28). Kdo to nepřekousne, nechť se smíří s konstatováním, že u páru spinů vlivem vzájemné dipól-dipólové interakce stav z - složky magnetizace jednoho spinu v každém okamžiku ovlivňuje z -složku magnetizace partnera.
- Jedná se o skutečný přenos z -magnetizace = energie. V důsledku toho potom ve spektru vidíme změněné intenzity.

Nukleární Overhauserův Efekt (NOE) pokrač.

- Příklad: relaxace izolovaného spinového páru ^1H - ^{13}C po převrácení spinu ^1H do směru $-z$. ($B_0 = 9,4 \text{ T}$, $r_{\text{CH}} = 0,109 \text{ nm}$, $\tau_C = 10 \text{ ps}$).

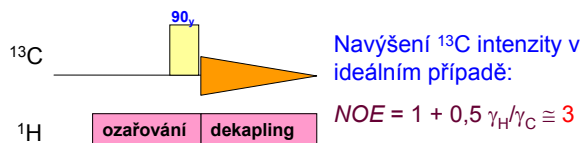

Pokud budeme měřit podélnou relaxaci za přítomnosti NOE, nebude exponenciální.

Nukleární Overhauserův Efekt (NOE) pokrač.

- **NOE homonukleární** – např. mezi jádry ^1H
- **Přechodné**: RF pulzem vybudíme selektivně jeden spin interagujícího páru a pozorujeme přenos magnetizace na druhý spin. Množství přenesené magnetizace = energie závisí na délce směřovacího času = NOE je relaxační proces, takže k přenosu dochází v průběhu určitého času, ne okamžitě.
- **NOE heteronukleární** – např. mezi ^{13}C a ^1H
- **Stacionární**: po dlouhou dobu selektivně ozařujeme jednoho partnera (^1H) a následně změříme signál druhého spinu (^{13}C).

Tak se normálně měří ^{13}C spektra:

Využití:

- Navýšení signálu málo citlivých jader ($\gamma > 0$!).
- Protože je to projev DD interakce, závisí na r^6 - určení vzdálenosti spinů, a tedy určení geometrie molekuly v prostoru.
- Získání dynamické informace o rotačních pohybech molekuly.

Nukleární Overhauserův Efekt (NOE) pokrač.

Podrobnější úvahy o rychlosti rotace molekuly a jejího vlivu na velikost NOE

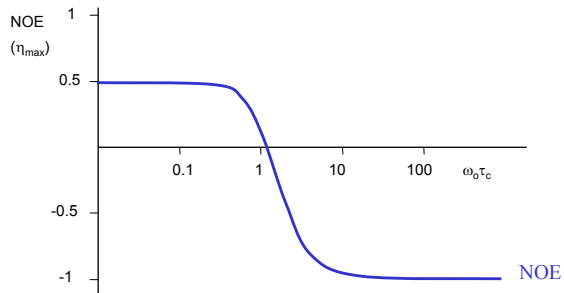
- Vždy se týká rychlosti rotace spojnice příslušného spinového páru (pro různé páry v molekule mohou mít spojnice různou rychlost).
- Jak rychlé pohyby ovlivní DD interakci?
  - I) na rezonanční frekvenci každého ze spinů
  - II) na součtu obou frekvencí
  - III) na rozdílu obou frekvencí
  - IV) T_2 , NOE - také na nulové frekvenci – tj. velmi pomalé pohyby, chemická výměna.

Nukleární Overhauserův Efekt (NOE) pokrač.

Výsledný vliv příspěvků má vliv na polaritu homonukleárního NOE ($^1\text{H} - ^1\text{H}$):

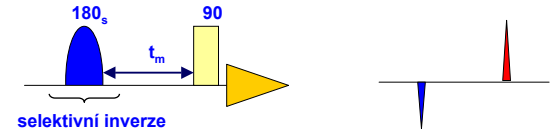
- 1) Malé molekuly - $\omega\tau_c \ll 1$ (v praxi: $\omega_H = 10^8 \text{ s}^{-1}$, $\tau_c = 10^{-11} \text{ s}$) molekula rotuje rychle, NOE je kladné, tzv. limita extrémního zúžení.
- 2) Velké molekuly - $\omega\tau_c \gg 1$ (v praxi: $\omega_H = 10^8 \text{ s}^{-1}$, $\tau_c = 10^{-8} \text{ s}$) molekula rotuje pomalu, NOE je záporné.
- 3) Středně velké molekuly – NOE je nulové nebo velmi malé.

Závislost homonukleárního NOE na $\omega\tau_c$

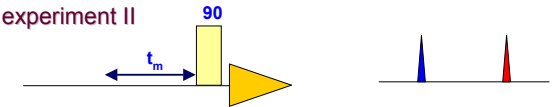
Princip měření NOE

experiment I

t_m směšovací čas - čas, ve kterém se buduje NOE

experiment II

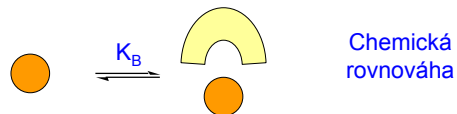
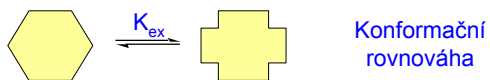
experiment I - experiment II

diferenční spektrum: odečtení 2 fidů (spekter)

- Intenzita červeného signálu odpovídá navýšení v důsledku NOE.

Chemická výměna

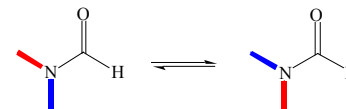
• zahrnuje všechny procesy, kdy sledované jádro přechází do jiného chemického okolí – tj. chemické reakce, konformační změny, mezomerní přechody, tvorbu komplexu apod.

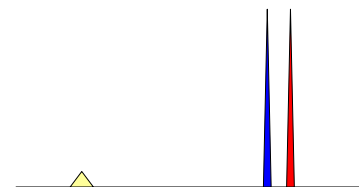
- Neřadí se přímo mezi relaxační mechanismy, ale velmi se jim podobá – místo samotné magnetizace nám po systému putuje celé jádro, včetně svého spinu.
- Důsledky i popis chemické výměny jsou velmi podobné spinové relaxaci.
- Vliv na z-složku magnetizace je matematicky téměř totožný s NOE.
- Na rozdíl od NOE má chemická výměna vliv i na příčnou složku magnetizace.

Měření rychlostních konstant

• Příklad: inverze NN-dimethylformamidu:

• Máme výměnu mezi **červeným** a **modrým** methylem kvůli dvojnému charakteru amidické vazby. Oba methyly jsou chemicky a magneticky různé, takže NMR spektrum DMF obsahuje dva různé methylové signály:

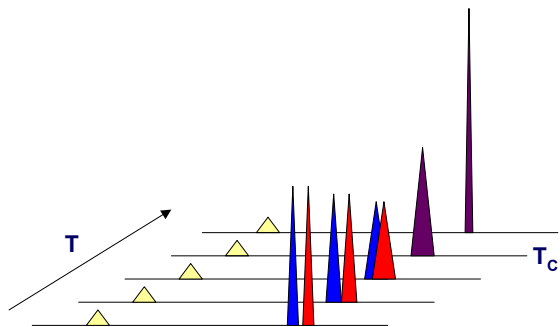

• To znamená, že rychlost výměny mezi dvěma místy je malá ve srovnání s relativní vzdáleností (v Hz) mezi rezonancemi obou míst (**červeného** a **modrého**):

$$k \ll \Delta\nu$$

Měření rychlostních konstant (pokračování)

- Rychlost výměny závisí na ΔG inverze, které je teplotně závislé. Rychlost inverze se zvýší při zvyšování teploty T . NMR spektra budou vypadat takto:

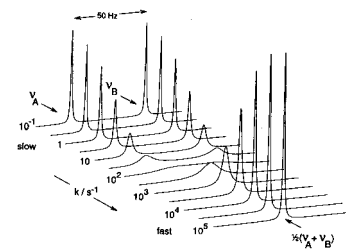
- Při **koalescenční teplotě** se rychlost k výměny mezi jednotlivými stavy stává srovnatelná s rozdílem chemických posunů (v Hz),

$$\text{při } T_c: k = \pi(\Delta\nu)/\sqrt{2}$$

- Chemická výměna ovlivňuje jak posun, tak tvar signálu a tedy má vliv na příčnou relaxaci

Měření rychlostních konstant (pokračování)

- Realističtější obrázek: symetrická chemická výměna mezi dvěma stavy - závislost NMR spekter na teplotě:

Obrázek z publikace: P. J. Hore: Nuclear Magnetic Resonance, Oxford University Press, Oxford 1995.

Pro chemickou výměnu rozlišujeme dva režimy vzhledem k rozdílu chemických posunů (v Hz) dvou vyměňujících stavů

$k \ll \Delta\nu$ **pomalá výměna**

$k \gg \Delta\nu$ **rychlá výměna**

Protože je rozdíl chemických posunů v Hz a nikoli v ppm, je tento rozdíl závislý na magnetickém poli (při 200 MHz: 1 ppm = 200 Hz, při 500 MHz: 1 ppm = 500 Hz), může být chemická výměna $k = 350$ Hz v prvním případě rychlá a v druhém pomalá. Proto při klasifikaci chemické výměny je třeba stanovit rezonanční frekvenci.

Časové škály v NMR

$k \ll \Delta\nu$	pomalá výměna
$k \gg \Delta\nu$	rychlá výměna

Navíc, existuje celá řada důležitých časových režimů:

$10^{-12} - 10^{-8}$ s molekulární rotace

10^{-8} s – Larmorova precese

$> 10^{-7}$ s – chemická výměna

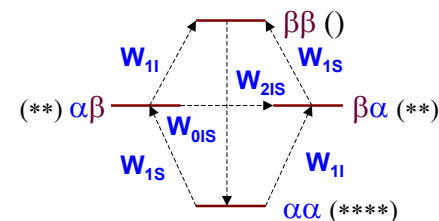
$> 10^{-3}$ s – spinová relaxace

Oblíbená věta: “Chemická výměna je rychlá v NMR škále.” je bez specifikace rezonanční frekvence **nesmysl!** I tak ale udává jen dolní limit pro rychlostní konstantu – chemickou výměnou indukovaný posun zpravidla nepřesahuje cca 5 ppm, při 500 MHz potom $k > 2500$ Hz.

Pojem časové škály se pro různé jevy v NMR liší, proto je třeba vždy specifikovat přesně, o které škále se mluví.

V případě chemické výměny např.: **Rychlá výměna v časové škále dané ^1H chemickým posunem při rezonanční frekvenci 500 MHz.**

Energetický diagram dvouspinového systému:

- **W** je pravděpodobnost přechodu mezi hladinami. Pro systém v rovnováze máme **W₁₁** a **W_{1S}** přechody, které jsou jedнокvantové.
- **W_{01S}** a **W_{21S}** jsou **nul-** and **dvou kvantové** přechody, které jsou zakázané a mají mnohem menší pravděpodobnost.
- Intenzita pozorovaného signálu spinů **I, S** je dána kombinací součinů jednotlivých pravděpodobností přechodu **W** a populací příslušných hladin.
- Je zřejmé, že změna populací hladin spinu **S** ovlivní počet přechodů (= intenzitu signálu) spinu **I** a opačně.